

4. Гагенмейстер В. Гутне скло Поділля / В. Гагенмейстер. – Кам'янець-Подільський, 1931.
5. Гаргула І. В. Народне мистецтво Західних областей України / І. В. Гаргула. – К., 1996.
6. Горняткевич Д. Вироби і прикраси з скла / Д. Горняткевич // Енциклопедія українознавства: Загальна частина. – Перевидання в Україні. – Київ – Львів, 1994.
7. Гошко Ю. Г. Промисли й торгівля в українських Карпатах XIV – XIX ст. / Ю. Г. Гошко. – К., 1991.
8. Калениченко П. Гутне скло на Україні / П. Калениченко // Мистецтво, фольклор, етнографія. – К., 1947. – № I – II. – С. 42–49.
9. Ланцетин Л. Г. Изготовление художественного стекла / Л. Г. Ланцетин, М. Л. Нестеренко. – М., 1972.
10. Модзалевський В. Л. Гути на Чернігівщині / В. Л. Модзалевський; за ред. з передм. М. Біляшівського. – К., 1926.
11. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва. – Львів, 1969.
12. Онацький Н. Х. Українське гутницьке скло / Н. Х. Онацький. – Суми, 1931.
13. Петрякова Ф. Українське гутне скло. / Ф. Петрякова – К., 1975.
14. Пляшко Л. А. Подорож до міста XVIII ст. / Л. А. Пляшко – Київ, 1980.
15. Поченок Е. Ю. Про класифікацію пізньосередньовічного скляного посуду / Е. Ю. Поченок // Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи. – Чернігів, 2008.
16. Рожанківський В. Ф. Українське гутне художнє скло. / В. Ф. Рожанківський – К., 1959.
17. Січинський В. Нариси з історії української промисловості. / В. Січинський. – Львів, 1838.
18. Ханко О. В. Гутне скло XVII – XVIII століть з Полтави / О. В. Ханко // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2001. № 2. – С. 125 – 127.
19. Шовкопляс А. М. Некоторые гутные стеклянные изделия из Киева / А. М. Шовкопляс // Культура средневековой Руси. – Л. – 1974. – С. 81 – 84.
20. Яніцкая М. М. Беларускае мастацкае шкло. (XVI – XVIII ст.) / М. М. Яніцкая. – Мінськ, 1977.

Надійшла до редколегії 19.01.2012.

УДК 902/904

А. В. Іванцов

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРОЕКТ ПЕРЕБУДОВИ ТА ЗАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНІЇ 1764 РОКУ

Розглядається проект 1764 року щодо перебудови Української лінії та реорганізації системи управління прилеглих територій у складі новоствореної Новоросійської губернії.

Ключові слова: Українська лінія, фортеця, Слов'яносербія, полк, гусари.

Рассматривается проект 1764 года касательно перестройки Украинской линии и реорганизации системы управления прилежащими территориями в составе ново-созданной Новороссийской губернии

Ключевые слова: Украинская линия, крепость, Славяносербия, полк, гусары.

The project of 1764 is examined in relation to alteration of the Ukrainian line and reorganization of control system of adherent territories in composition the accrued Novorossisk province.

Key words: the Ukrainian line, fortress, Slavsserbia, regiment, hussars.

Проекти перебудови, реконструкції чи продовження Української лінії висувалися, фактично, від моменту її будівництва. Пов'язано це із рядом причин, викликаних недосконалістю збудованих укріплень. Першим ініціатором перебудови лінії із перейменуванням фортець у 1736 році став фельдмаршал Б.-Х. Мініх [5, с. 74]. Після завершення російсько-турецької війни 1735–1739 рр. неодноразово висувалися пропозиції щодо продовження лінії до р. Лугані, або навіть до р. Дон, які, втім, так і не були реалізовані. Їх авторами виступали генерал-лейтенант П. де Бріні у 1743 році [5, с. 77], майор ландміліції фон Циклер у 1746 році, інженер-капітан Муравйов у 1748-1749 роках [5, с. 81].

Останній проект продовження лінії та її удосконалення датується 1764 роком, коли було подано відповідний «Докладъ о Украинской линии и штаты о учреждении в новороссийской губернии полковъ и о крепостяхъ тамъ же» на ім'я імператриці Катерини II, який підписали відомі діячі часів її правління: генерал-фельдцехмейстер О. М. Вільбоа, сенатор М. І. Панін, віце-президент Військової колегії граф З. Г. Чернишов та генерал-поручик О. П. Мельгунов [1, арк. 2, 3]. У доповідній записці на ім'я імператриці вони вказали, що Українська лінія знаходиться у поганому стані і не здатна захистити тодішній південний кордон Російської імперії від можливої агресії з боку Кримського ханства. Причинами цього у проекті поійменовано надмірну протяжність Лінії та інші обставини. У поійменованому вище проекті до останніх віднесено «1) Весьма длинное расстояние к укреплению заложенное составляющее триста восемьдесят пять верст имеет, 2) позади поселивших многих жителей находится, 3) что земля к укреплению совсем неспособная, 4) что недостаточно хорошей воды и лесу» [1, арк. 3, 4]. У проекті, поданому ними передбачалося будівництво чотирьох нових фортець, створення нових полків ландміліції та заселення прилеглих територій.

Фланкуючою Лінію із півдня повинна була стати вже існуюча Богородицька фортеця, в якій передбачалося будівництво нових укріплень [1, арк. 4]. Ще трьома фортецями планувалося продовжити Українську лінію на схід. Їх розташування визначалося районом містечка Бахмут (сучасне м. Артемівськ Донецької області); гирлом р. Лугані (сучасне смт Станиця Луганська Луганської області) та «на середине последнего селения в удобном месте большей пропорции» [1, арк. 4]. Для реалізації цього проекту пропонувалося відрядити для огляду вказаних територій генерал-фельдцехмейстера О. М. Вільбоа разом із командою військових інженерів під виглядом інспектування південних кордонів. За результатами цієї поїздки вони мали підготувати детальний проект будівництва та подати його на розгляд Катерині II, а до того селище Бахмут та його військову залогу передати під управління Новоросійської губернії, яка була утворена незадовго до цього, 22 березня 1764 року, шляхом об'єднання територій Новосербії та Новослобідського козацького полку [1, арк. 4, 5].

Автори проекту зазначають, що всупереч іменним указам Катерини II та її попередників про заборону селитися за Лінію багато місцевих мешканців переселилися за лінію і з огляду на те, що цю ситуацію важко змінити, і в наступному переселення буде мати місце, пропонувалося дозволити місцевим мешканцям, зокрема тим, що проживали поблизу селища Водолаги, і надалі проживати на цих землях із підпорядкуванням їх уряду Новоросійської губернії, тобто, таким чином, фактично перетворюючи їх на «державних селян». Передбачалося, що ці мешканці матимуть змогу безперешкодно проживати на цих землях, вступати на російську військову службу, або ж, на свій розсуд, повернутися на землі Гетьманщини. Також передбачалося «Новоселщам пока обустраются на три годы льготы, а потом платитъ положенную подать» [1, арк. 6], але у той же час «Из сей провинции за границу ни в границу без пошлины ничего не возить» [1, арк. 6]. Також планувалися зміни в адміністративному управлінні Українською лінією, а саме – передати її канцелярію та все управління, окрім ландміліцьких полків, під

оруду Новоросійської губернії. Цим же проектом до нової губернії приєднувалися Слов'яносербія та регіон поблизу Бахмута [1, арк. 7].

Велика увага приділялася авторами проекту заселенню прилеглих територій та організації військової служби на ній. Зокрема, передбачалося переселити Молдавський гусарський полк, що знаходився у Києві на зимових квартирах, на територію, прилеглу до придніпровської частини Української лінії, а тих його офіцерів, що не побажають переселитися, розподілити по іншим полкам, натомість же замість вибулих, полк доукомплектувати [1, арк. 6, 7].

У підпорядкування Новоросійської губернії планувалося перевести Шевічев і Тетрарадовичів¹ сербські полки, об'єднана чисельність котрих складала тисячу двісті шістьдесят чотири особи і їм було визначено жалування у розмірі 41333 руб. 12 коп. щороку. У той же час вказувалося, що за штатним розписом у даних полках мало бути чотири тисячі двісті шістьдесят чотири солдати, які мали отримувати жалування у розмірі 90832 руб. [1, арк. 7].

Автори проекту зазначають, що в «хорватовом полку»² гроші, що виділялися із державної казни, витрачалися не за призначенням і тому солдати цього підрозділу не забезпечені одягом, зброєю та конями. Зазначаючи що «кибо не число полков, но число вооруженных людей силу составляют» автори пропонують об'єднати два вищевказані полки в один [1, арк. 8].

В адміністративному плані вся об'єднана територія мала поділитися на 140 округів із тим, щоб у кожному було до двадцяти двох тисяч десятин землі³, а самі округи поділялися на ділянки. Передбачалося, що 108 округів мали бути військовими, а 32 – передавалися під заселення поселенцям, причому військові округи мали знаходитися біля кордонів губернії, а поселенські – в її центрі. Поселення мали бути оточені валами та ровами і мати по чотири гармати для можливості оборони [1, арк. 9].

Кількість Бахмутського козацького полку визначалася у розмірі 265 осіб, яким визначалося матеріальне утримання в розмірі 4864 рублів. Наказувалося утримувати полк на цю суму, доки не буде сформовано три нових полка. Також, визначалася необхідність, направити у визначений регіон, з інших місць, дванадцять штаб- і обер-офіцерів, для підготовки територіального розмежування, які під час проведення робіт мали отримувати подвійне жалування та харчовий пайок. Командирам округів та ділянок надавалося право про виділення у допомогу їм додаткових помічників, які також мали отримувати жалування [1, арк. 10].

Після завершення вищевказаних робіт і заходів, передбачалося протягом трьох років створення двох гусарських і трьох пікінерських полків. Чисельність гусарських полків визначалася у 5366, а пікінерських – 15468 чоловік, повністю забезпечених одягом, зброєю і грошима. Окрім того, гусарські полки повинні були мати резерв: «Да сверх того в гусарских за комплектных обученных военной экзерциции и с ружьем четыре тысячи четыреста шестнадцать да прочих должностях пятьдесят человек» [1, арк. 11].

Таким чином усього на військовій службі передбачалося утримувати 25300 чоловік. Новоросійська губернія зобов'язувалася утримувати за рахунок власного бюджету канцелярії, шпиталі, школи, конюшні, магазини та оплачувати інші казенні витрати. За відповідної можливості отримування внутрішніх доходи дозволялося витрачати їх на власні потреби. Планувалося по завершенні даного впорядкування, через три роки розділити Новоросійську губернію на три частини і в кожній з них створити нові полки, а відставних та одружених солдат із вже існуючих відпустити на поселення. Проектом також передбачалося, що однодворці,

¹Назви полків походять від прізвищ їх перших командирів, які очолювали переселення сербів на ці землі.

²Знаходився під командою генерал-поручика І. Д. Хорвата.

³24035 га.

які вже проживають у прилеглих до лінії районах, мають залишитися у тому ж стані [1, арк. 12]. Завершальним приписом був наказ висилати до сибірських полків тих солдат, що відмовляються у подальшому оселятися на цих землях і до того ж підбурюють інших [1, арк. 13].

На титульному аркуші проекту рукою Катерини II написано «Быть по сему» [1, арк. 3], але у той же час додається її власноручна записка наступного змісту: «Вместо четыри в прожекть представленные крепости отдается на разсмотрении Генерала фельдцеймейстера не лутче ли будеть построить в шесть а имяно при устье самаре одна, при устье нижней ялы другая⁴, в вершине реки тора третья⁵, в бахмуте четвертая⁶, в устье реки нижней Клинь пятая⁷, в устье реки лугани шестая⁸, а водяными где можно рвами и перед ними волчьими ямами. Екатерина» [1, арк. 37].

Цей проект, запропонований «екатерининськими орлами» так і не був повністю реалізований. Адміністративно-територіальні зміни у регіоні були проведені, нові полки ландміліції сформовані, але жодної із нових фортець не споруджено.

Богородицька фортеця, хоча й була формально передана у підпорядкування Української лінії, невдовзі, після закінчення російсько-турецької війни 1768–1774 років і переміщення державних кордонів на південь втратила своє військове значення. Невдовзі вона припинила своє існування, а взимку 1797–1798 рр. її територію залишали останні мешканці [3, с. 11–12; 6, с. 71].

Бахмут продовжував розвиватися як невеликий населений пункт, фортець у ньому так і не було збудовано, 1783 р. він став повітовим містом Катеринославської губернії. Бурхливий розвиток цього невеликого поселення розпочався лише наприкінці XIX ст., після того, як у 1873 році поблизу були відкриті родовища кам'яної солі. У верхів'ї р. Тор іще 1754 р. виникло поселення Государевий Буерак, яке у 1779 році отримало назву Государевий Посад. У другій половині XIX ст. поселення почало бурхливо розвиватися та отримало назву Горлівка на честь П. М. Горлова – гірничого інженера та одного із засновників вугільного виробництва у Донбасі [4, с. 168]. На місцях запланованого будівництва інших фортець значних поселень так і не виникло.

Цей останній проект перебудови Української лінії так і не реалізувався. Через десять років після цього, в 1774 році, укладено Кючук-Кайнарджійський мир, за яким кордони Російської імперії відсунулися на південь [2, с. 269, 279], Українська лінія остаточно втратила своє військове та політичне значення і, фактично, припинила своє існування.

Бібліографічні посилання

1. Дѣло объ укреплении Украинской линии и Новороссийской губернии съ собственноручною запискою Императрицы Екатерины II. – РГАДА. – Ф. 13. – ед. хр. 66. – 38 л.
 2. Дружинина Е. И. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года. Его подготовка и заключение / Е. И. Дружинина. – М., 1955.
 3. Ковалева И. Ф. Отчет об археологических исследованиях 2007 года / И. Ф. Ковалева. – Д., 2008.
 4. Лавров Ю. П. Горлов Петро Миколайович / Ю. П. Лавров // Енциклопедія історії України. – Т. 2. – К., 2005. – С. 167–168.
 5. Ласковскій Ф. Ф. Матеріали для історії інженерного искусства въ Россіи. Часть III. Опытъ изслѣдованія инженерного искусства послѣ Императора Петра I до Императрицы Екатерины II / Ф. Ф. Ласковскій. – СПб., 1858.
 6. Репан О. А. Палімпсест: коріння міста. Поселення XVI–XVIII століть в історії Дніпропетровська / О. А. Репан, В. С. Старостін, О. В. Харлан. – К., 2008.
- Надійшла до редколегії 23.03.2012.*

⁴Сучасне с. Червона Зірка Великоновоселківського району Донецької області.

⁵Сучасне м. Горлівка Донецької області.

⁶Сучасне м. Артемівськ Донецької області.

⁷Сучасне смт Нижнє Первомайської міськради Луганської області.

⁸Сучасне с. Станція Луганська Станично-Луганського району Луганської області.